

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П.ДРАГОМАНОВА**

Пантюк Тетяна Ігорівна

УДК372.212.1 (477)

**ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В
УКРАЇНІ (1918 – 1939 рр.)**

13.00.07 – теорія і методика виховання

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ – 2001

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Дрогобицькому державному педагогічному університеті імені Івана Франка, Міністерство освіти і науки України.

<p>Науковий керівник:</p>	<p>доктор педагогічних наук, професор Кемінь Володимир Петрович, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, декан факультету романо-германської філології.</p>
<p>Офіційні опоненти:</p>	<p>доктор педагогічних наук, професор Артемова Любов Вікторівна, Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, завідувач кафедри дошкільної педагогіки;</p>
	<p>кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник Зубалій Микола Дмитрович, Інститут проблем виховання АПН України, завідувач лабораторії фізичного виховання.</p>
<p>Провідна установа:</p>	<p>Тернопільський державний педагогічний університет імені В.Гнатюка, кафедра педагогіки, Міністерство освіти і науки України, м.Тернопіль.</p>

Захист відбудеться “17” травня 2001 р. о_16.30_годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К.26.053.02 в Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова (01601, м.Київ – 30, вул.Пирогова, 9).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (01601, м.Київ – 30, вул.Пирогова, 9).

Автореферат розісланий “3 ”квітня2001 року.

Вчений секретар

спеціалізованої вченої ради

Л.В.Долинська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність та доцільність дослідження. Процеси державотворення в Україні торкаються всіх сфер суспільного життя та вимагають докорінних змін у ньому. Нове соціальне замовлення передбачає становлення людини вільної, творчої, енергійної, підприємливої, здорової фізично та духовно.

Аналізуючи процес становлення української системи освіти в новітній період зазначимо, що прогресивні зміни вже відбуваються в ланці початкової школи (введені державні стандарти освіти), основної школи (діють альтернативні навчальні заклади, відновили свою роботу гімназії), професійної освіти (іде процес її реформування у відповідності з умовами та запитами ринку) та ін. Докорінних змін вимагає також ланка дошкільного виховання, як основний, базовий компонент системи освіти.

Система державного дошкільного виховання в сучасних умовах зазнала руйнації - великі дитячі комбінати та садки не функціонують, матеріальні негаразди наклали відбиток на діяльність традиційних відомчих дитячих садків та ясел, масове безробіття зумовило мінімальну наповненість груп в існуючих дитячих садках.

Час вимагає досконалішої системи дошкільного виховання: дрібних, сімейних та приватних дитячих ясел та садків, де були б створені найкращі умови для зміцнення здоров'я дитини, формування її моральних якостей, естетичного виховання, елементарних трудових навичок, розвитку творчих здібностей тощо. Тому реформування та удосконалення системи дошкільного виховання в Україні є завданням державної ваги.

Державна національна програма "Освіта" (Україна XXI століття), Національна програма "Діти України", концепція "Сім'я і родинне виховання" визначають одним із пріоритетних завдань становлення особистості - фізичний розвиток дитини, який є складовою гармонійного розвитку людини. У Державній національній програмі "Освіта" вказується, що метою дошкільного виховання є "забезпечення фізичного та психічного здоров'я дітей, їх повноцінного розвитку, готовності до школи, набуття життєвого досвіду".

Дошкільне виховання має спрямовуватися на практичне оволодіння дітьми рідною мовою, забезпечення пізнавальної активності, творчих і художніх здібностей в ігровій та інших видах дитячої діяльності; виховання культури спілкування, поваги й любові до батьків, родини, батьківщини; запровадження основ трудового виховання, екологічної культури, моральної орієнтації на загальнолюдські цінності. Особливо слід наголосити на тому, що на перше місце ставиться фізичне здоров'я дитини, бо, дбаючи про здорову націю, не можна не брати до уваги здоров'я окремої людини.

Саме в дошкільному віці закладаються основи фізичного розвитку. Тому зусилля сучасної педагогічної науки скеровані на розробку теоретичних засад фізичного виховання дітей, впровадження у зміст освіти сучасних навчальних закладів знань та умінь, які зможуть забезпечити якісну фахову підготовку вчителя, вихователя. У зв'язку з цим підвищується роль історико-педагогічної науки, адже наукове вирішення сучасних освітніх проблем неможливе без знання того, як розвивалась теорія і практика вітчизняної освіти і школи в минулому, без нового осмислення і переосмислення вітчизняного педагогічного досвіду.

Сучасний стан та історію розвитку дошкільного виховання в Україні висвітлюють такі науковці, як: Л.Артемова, А.Богущ, Е.Вільчковський, М.Зубалій, О.Проскура, М.Стельмахович, С.Ладивір, Н.Лисенко.

Важливе значення для дослідження мали наукові праці з історії вітчизняної освіти відповідного періоду. Історичний аспект цієї проблеми репрезентують дослідження Л.Баїка, А.Бондаря, Л.Вовк, С.Гутянського, О.Дзевєріна, М.Євтуха, В.Кеміня, В.Кравця, О.Мороза, Ю.Руденка, Б.Ступарика, О.Сухомлинської, Є.Сухенко, М.Фіцули, М.Ярмаченка та ін.

Проблемі розвитку суспільного дошкільного виховання в Україні кінця ХІХ - початку ХХ століття присвячено ряд дисертаційних досліджень: С.Абрамсона, Л.Батлиної, З.Нагачевської, С.Попиченко, І.Улюкаєвої.

Ряд праць сучасних дослідників присвячено педагогічним концепціям розвитку дитини-дошкільника: Дичковська І., Сергєєва В. Окремі напрямки виховання дітей дошкільного віку та підготовки фахівців для цієї роботи є предметом дослідження Ларіної І., Мельничук М. Впливу народнопедагогічних знань на процес формування українського дошкільця присвячені роботи Воробей Г., Рогальської Н. тощо.

Проте цілісної картини дослідження історії, теорії, практики та методики організації фізичного виховання дітей дошкільного віку в системі суспільного дошкільного виховання в Україні у міжвоєнний період поки що немає. Актуальність проблеми, відсутність її цілісного історико-педагогічного аналізу та потреби практики зумовили вибір нами теми дисертаційного дослідження “Теорія і практика фізичного виховання дітей дошкільного віку в Україні (1918-1939 рр.)”.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано згідно з планом науково-дослідної роботи кафедри педагогіки Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка “Українська національно-демократична педагогіка ХХ сторіччя в контексті завдань сучасного виховання”. Тема дисертаційного дослідження затверджена Радою з координації наукових досліджень в галузі педагогіки та психології в Україні 27 квітня 1999 року (протокол №4).

Хронологічні рамки дослідження визначено періодом першої половини ХХ ст.: нижню межу (1918р.), обрано як час включення суспільного дошкільного виховання до державної системи освіти в Україні, верхню (1939р.) - початок другої світової війни, що стала серйозною перешкодою в розвитку українського суспільного дошкільля.

Об'єкт дослідження - фізичне виховання дітей дошкільного віку в Україні у період 1918-1939рр.

Предмет дослідження – теорія і практика фізичного виховання дітей дошкільного віку в Україні у період 1918-1939рр.

Мета дослідження - систематизувати та узагальнити історичний досвід вітчизняної педагогіки з фізичного виховання дітей дошкільного віку в хронологічних рамках досліджуваного періоду і на цій основі визначити перспективи можливого його використання в сучасній педагогічній науці та навчально-виховній практиці.

Завдання роботи:

-проаналізувати історичні та соціально-педагогічні передумови і особливості розвитку теорії та практики фізичного виховання дітей дошкільного віку в Україні у міжвоєнну добу, виділити основні етапи її становлення;

-розкрити зміст, форми, методи, завдання, організаційну структуру фізичного виховання дошкільників в Україні у міжвоєнний період;

-визначити основні тенденції в теорії та практиці фізичного виховання дітей дошкільного віку в досліджуваній період та їх місце у педагогічній науці;

-обґрунтувати можливості використання позитивного досвіду організації фізичного виховання дошкільників у сучасних дошкільних установах.

Методи дослідження: конкретно-пошуковий (теоретичний аналіз, синтез, систематизація і класифікація архівних та друкованих джерел з досліджуваної проблеми); історико-географічний (вивчення специфіки регіональної організації фізичного виховання дітей дошкільного віку в Україні); хронологічний (дослідження динаміки змін розвитку теорії і практики фізичного виховання дошкільників у часовій послідовності).

Джерелознавчу базу дослідження складають документи та архівні матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВОВУ) (Ф.1; Ф.42; Ф.166; Ф.342; Ф.1738; Ф.2201; Ф.2581; Ф.3889), що стосуються організації дошкільного виховання; фонди Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського НАН України та Львівської наукової бібліотеки імені В.Стефаніка АН України; періодична преса поч. ХХ ст. ("Українське дошкільля", "За комуністичне виховання дошкільника", "Шлях виховання і навчання", "Сокільські вісти", "Світло", "Новий час", "Рідна школа", "Жіноча доля", "Життя і знання", "Учительське слово", "Дошкольное воспитание", "Діло", "Нова хата", "Вільна українська школа", "Шлях освіти",

”Вестник воспитания”, ”Вісти з Запорожжя”); твори видатних вітчизняних та зарубіжних педагогів; законодавчі акти та нормативні документи вищих органів влади, що видавалися у досліджуваний період; навчально-програмна документація; підручники; автореферати дисертацій та дисертаційні дослідження; сучасна українська періодична преса.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що на основі широкого аналізу різноманітних історичних джерел

-в цілісному вигляді відтворено процес становлення та розвитку українського фізичного дошкільного виховання як невід’ємної складової частини вітчизняної системи освіти;

- розкрито вплив ідей видатних вітчизняних педагогів та прогресивних зарубіжних теорій на розвиток фізичного виховання дітей дошкільного віку в Україні;

-систематизовано, узагальнено та обґрунтовано педагогічні основи фізичного виховання дітей дошкільного віку в Україні у період 1918-1939рр.;

- здійснено аналіз принципів, методів, форм і засобів фізичного виховання в досліджуваний період;

-у науковий обіг уведено невідомі та маловідомі історичні факти та документи, які раніше не використовувалися педагогічною наукою.

Теоретична значущість дослідження полягає в тому, що теоретичні положення, фактичний матеріал, пропозиції, що стосуються організації фізичного виховання у дошкільних закладах, можуть бути використані у процесі викладання історико-педагогічних дисциплін, під час написання курсових та дипломних робіт, а також при підготовці відповідних навчальних посібників у педагогічних навчальних закладах III – IV рівнів акредитації.

Практичне значення роботи полягає в тому, що теоретичні положення та фактичний матеріал щодо вивчення процесу становлення і розвитку фізичного виховання дітей у суспільних дитячих закладах дозволяють усунути ряд прогалин та повніше представити в історико - педагогічних дослідженнях ці події та факти; результати дослідження можуть бути використані при розробці спецкурсів, проведенні семінарів, написанні курсових та дипломних робіт, при укладанні лекцій для працівників дошкільних установ та закладів фізкультурно-спортивного спрямування, при підготовці відповідних навчальних посібників, а також для практичної організації фізичного виховання дітей дошкільного віку в сучасних умовах.

Вірогідність результатів дослідження забезпечується використанням архівних матеріалів, спеціальної літератури з проблем дослідження, комплексу взаємодіючих методів дослідження та опорою на принципи історизму та об’єктивності.

Апробація та впровадження результатів дослідження. Положення та висновки дисертації обговорювались на засіданні кафедри педагогіки Дрогобицького педагогічного університету імені Івана Франка (1998, 1999, 2000, 2001) і були позитивно оцінені. Матеріали і результати дослідження

апробовані також шляхом публікацій автора, виступів із доповідями, науковими повідомленнями на науково-практичних конференціях: Науково-практична конференція “Вища педагогічна освіта: сучасний стан та перспективи розвитку” (Київ - Дрогобич - Трускавець, 1999р.); Міжнародна науково-практична конференція “Духовність і проблеми розвитку особистості” (Житомир, 1999р.); V Міжнародна науково-практична конференція ”Управління організацією: діагностика, стратегія, ефективність (Київ – Трускавець – Дрогобич, 1999), Міжнародна науково-практична конференція “Ступенева педагогічна освіта в умовах класичного університету” (Львів, 2000р.).

Результати дослідження використовувались у процесі викладання вузівських курсів з історії педагогіки у Дрогобицькому педагогічному університеті імені Івана Франка, а також викладені в публікаціях автора. Основний зміст дослідження відображено у шести статтях у фахових наукових збірниках, з них п’ять - одноосібні.

Структура і обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (403 назви) і додатків. Загальний обсяг дисертації - 232 сторінки: із них 185 - основного тексту, 30 сторінок бібліографії, 17 сторінок додатків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність дослідження, визначено його об’єкт, предмет, мету, завдання, розкрито наукову новизну, теоретичне і практичне значення, достовірність і форми апробації.

У **першому розділі** “**Становлення та розвиток системи фізичного виховання дошкільників в Україні (1918-1939рр.)**” здійснено аналіз основних передумов виникнення та етапів розвитку українського дошкільного суспільного виховання та фізичного виховання дітей дошкільного віку як однієї з головних його складових частин.

Досліджено, що у міжвоєнний період в Україні проблема дошкільного виховання дітей чітко виокремлюється з ряду загальнопедагогічних проблем. Підтвердженням цього є цілий ряд праць відомих педагогів того часу (С.Русової, К.Малицької, І.Стешенка, Я.Чепіги, І.Боберського, С.Гайдучка та ін.), що були присвячені саме дошкільню.

Цей період характеризується існуванням розгалуженої мережі педагогічних закладів, де готували вихователів для дитячих установ. Навчальні програми всіх форм навчання працівників дошкільля засвідчують особливо уважне ставлення до питань фізичного розвитку дітей та турботу про добре їх здоров’я.

Для забезпечення нормальної діяльності дошкільних закладів органи освіти докладали значних зусиль: видавалася спеціальна педагогічна преса для дошкільля (газети, журнали, альманахи: “Дошкільне виховання”, “Рідна школа“, “Українське дошкільля“, “Нова хата“, “Світло“,

“Вільна українська школа“, “Дошкольное воспитание“, “Жіноча доля“, “Шлях виховання і навчання“ тощо), надавалась методична допомога щодо створення та діяльності дошкільних закладів (порадники, інструкції, показники, посібники), видавалися спеціальні підручники тощо.

У січні 1918 року законодавчим порядком вирішується питання про загальне обов’язкове дошкільне виховання дітей. Активними учасниками руху за розбудову українського дошкілля стає ряд педагогів на чолі з С.Русовою. У короткі терміни була розроблена концепція побудови українського дитячого садка, яка відзначалася науковістю, логічністю, досконалістю.

У розділі з’ясовано, що до початку радянського періоду теорія і практика дошкільної роботи була орієнтована на національні особливості виховання, на систему Ф.Фребеля, теорію вільного виховання, виразником якої була М.Монтессорі, наукові теорії вітчизняних педагогів (С.Русової, Я.Чепіги, А.Животка та ін.), досвід практичних працівників українського дошкілля (О.Дорошенкової, М.Юркевича, Є.Яновської, В.Чередниченко).

З 1922 року починається якісно новий період у розвитку системи вітчизняної системи дошкільного виховання. Україна стає частиною СРСР. Акценти виховання, через надмірну заідеологізованість, були зміщені. Перед педагогами ставилися інші виховні завдання. Проте фізичному вихованню у цей час було також відведено належне місце, свідченням чого є праці вчених, не лише педагогів, але й психологів, фізіологів, лікарів. У цей період були створені фундаментальні праці з фізичного виховання дітей дошкільного віку (Ю.Аркін “Дошкільний вік“, В.Блях “Фізкультура дошкільника“ Л.Чулицька “Гігієна дошкільного віку“, Є.Тихеева “Сучасний дитячий садок, його значення і обладнання“ та ін.), що було цінним внеском в теорію і практику фізичного виховання в дитячому садку. Їх результати використовувалися в теорії та практиці українського дошкілля, про що свідчать архівні матеріали та педагогічна преса.

Проблемам дошкільного виховання приділялася значна увага цілого ряду науковців. Серед дошкільної літератури того часу помітно виділяються книги Є.Яновської “Дошкільним робітникам” (автор якої завідувала курсами при Дошкільній Секції Харківського відділу Губнаросвіти і її педагогічна діяльність стосувалася широкого кола проблем дошкільного виховання) та В.Чередниченко “Дитяча хата”.

Особливу увагу у розділі приділено розвитку рефлексології та її впливу на становлення педагогічної науки. Помітною рисою цього періоду в Україні було також розгортання боротьби з харківською рефлексологічною школою, основоположниками якої були директор Харківської дослідної педагогічної станції професор І.Соколянський та завідувач кабінету соціальної педагогіки, професор О.Залужний. Основні теоретичні положення прихильників “Харківської педшколи” були відображені в наступних документах: офіційному документі НКО УРСР під назвою “Дошкільне виховання”, в матеріалі до порадника (1928р.) і у збірці “Практика дошкільної роботи”.

Аналіз двох періодів розвитку вітчизняного дошкільного виховання дає змогу стверджувати, що вони характеризувалися багатьма значними позитивними аспектами, які можна використати в умовах сьогодення.

У другому розділі - **“Проблеми фізичного виховання дітей дошкільного віку в педагогічних поглядах вітчизняних і зарубіжних теоретиків дошкільного виховання”** аналізується роль видатних українських педагогів і просвітителів (С.Русової, Я.Чепіги, П.Франка, А.Животка) у процесі становлення українського фізичного виховання дітей дошкільного віку, а також аналізується вплив зарубіжної теорії дошкільного виховання на названі процеси в Україні.

При аналізі педагогічної спадщини вітчизняних педагогів довоєнної доби акцентується увага на науково-педагогічній спадщині С.Русової в галузі дошкільного виховання дітей. Найкращим вихованням педагог уважала таке, що допомагає вільній еволюції духовних і фізичних сил дитини, ставить її в найкращі умови розвитку.

На основі аналізу праць С.Ф.Русової зроблений висновок про те, що педагог значну увагу зосереджувала на впровадженні і розвитку фізичного виховання в систему українського дошкільця. Цим питанням присвячено чимало праць, якими автор зробила великий внесок у скарбницю педагогічної науки. Це - “Дошкільне виховання”, “У дитячому садку”, “Шкільні екскурсії і їх значіння”, “Про дитячі цяцьки”, “Націоналізація дошкільного виховання”, “Теорія і практика дошкільного виховання” та ін.

Визначною постаттю української педагогіки, теоретиком дошкільного виховання по праву вважається Я.Чепіга-Зеленкевич. Фізичне виховання дітей дошкільного віку Я.Чепіга розглядав як важливу складову частину формування особистості, через яку здійснюється зв'язок з усім наступним життям. Я.Чепіга послідовно обстоює положення про те, що фізичне виховання, як і освіта взагалі, базується на національних ознаках. Саме вони надають цим процесам яскравого забарвлення і відіграють вирішальну роль у житті народу, слугуючи для певного етносу фактором збереження і розвитку.

Особливої уваги заслуговує внесок у теорію фізичного виховання, зроблений П. Франком, учителем тіловиховання Львівської гімназії, сином славетного Івана Франка. Його перу належать чимало праць (“Пластові гри і забави“, “Фізичне виховання в народніх школах I-го ступня“, “Прогульки і таборування“, “Фізичне виховання на селі“ та ін.), які сприяли розвитку та впровадженню фізичної культури та спорту в Україні. П.Франко вказує на обов'язковість занять фізичними вправами як для міських, так і для сільських дітей, незважаючи на відносну близькість останніх до природи; аналізує процес добору вправ для найменших дітей; обґрунтовує методику фізвиховної роботи з дітьми на воді; визначає роль педагога в організації дитячих ігор та забав; подає рекомендації щодо організації дитячих таборів, прогулянок та екскурсій.

З 1918 року розпочинається праця на теренах України А.Животка. Ним були організовані курси для працівників дитячих дошкільних закладів, він був активним організатором дитячих свят, виставок, вистав. Для цього ним було впорядковано: “Промінь. Збірничок для праці з дітьми в дошкільних закладах та в родинях”, збірку забав “Будемо бавитися“. Вони довгий час користувалися незмінним успіхом в українських захоронках і дитячих садках.

Встановлено, що передові течії та методи зарубіжної педагогіки відіграли важливу роль у становленні системи суспільного дошкільного виховання в Україні. Підтвердженням цього є детальні історичні розвідки, результати яких публікувалися у періодичній пресі того часу і належали відомим вітчизняним педагогам.

Особлива увага зосереджувалася на педагогічних теоріях Ф.Фребеля, М.Монтессорі, О.Декролі, Д.Дьюї, Г.Спенсера та інших. Будучи прихильником всебічного розвитку дітей і вважаючи фізичне виховання початком цього процесу, Ф.Фребель розробив теорію гри, зібрав і систематизував рухливі ігри, методично прокоментував їх. Проте фізичний розвиток маленької дитини педагог не вважав самоціллю, а тісно пов’язував його з усім майбутнім життям людини в найширшому його розумінні. Ф.Фребелем була створена спеціальна система засобів для сприяння розвитку дитини дошкільного віку, яка одержала визнання у всьому світі і стала відомою під назвою “Шість дарів Фребеля”.

Продовжувала й реалізувала ідеї Ф.Фребеля Марія Монтессорі - славетна італійська організаторка “Case dei Bambini” (“Дитячих Хат”) в Римі, прихильник теорії вільного виховання. Усю систему виховання М.Монтессорі поділяла на три частини: виховання м’язів рук і ніг, виховання ”змислів”, тобто інтелектуальний розвиток і розвиток мови. Свободу дитини М.Монтессорі розглядала передусім як вільну діяльність. Проте в цьому процесі вона виділяла принцип дисципліни в свободі, за що піддавалася критиці з боку прихильників традиційних шкіл.

Позитивним потенціалом з огляду на фізичне виховання дошкільника відзначалася також педагогічні теорії Г.Горна та сестер Агацці. До занять, які однаково добре тренують і розум і тіло, Г.Горн відносить ручну працю, а також вправи, “рухавки”, ігри. Значним соціальним фактором педагог називає гімнастику, вказуючи, що остання зміцнює тіло, виховує сміливість і мужність. Сестри Агацці особливу увагу зосереджували на практиці застосування водних процедур та методиці проведення ритмічних ігор.

Як свідчать результати дослідження, суспільні дошкільні заклади в Україні на початку ХХ ст. були різноманітних типів, зокрема вони носили сезонний характер. У зв’язку з цим педагоги досліджуваного періоду вивчали та узагальнювали зарубіжний досвід з метою впровадження найкращих його зразків у практику вітчизняних дошкільних закладів. Такі дослідження відображалися на сторінках періодичних видань, що давало можливість знайомитися з ними широкому колу педагогічної громадськості, а також людям, що робили добровільні пожертви на

справу виховання дітей - така тенденція широко популяризувалася за кордоном і підтримувалася на теренах України.

Отже, теоретичним підґрунтям для розвитку вітчизняної системи дошкільного виховання були педагогічні теорії вітчизняних та зарубіжних педагогів.

Третій розділ - “Педагогічні основи організації фізичного виховання дошкільників у період 1918-1939рр.” присвячений розгляду проблем практичного втілення теоретичних надбань у процес фізичного виховання дошкільнят.

У досліджуваний період з'являється ціла низка робіт, де вивчається вплив окремих фізичних вправ на організм, описуються методи та прийоми індивідуалізації та дозування фізичного навантаження, обґрунтовується вплив природних факторів на організм дитини-дошкільника. Серед цих праць слід назвати: Ю.Аркін “Дитячий садок. В світлі соціальної гігієни і біології”, В.Блях “Фізкультура дошкільника”, Ю.Жаворонков “Основи фізичної культури дошкільного віку”, В.Пальчинський “Гігієна дитячих установ соціального виховання”, Л.Чулицька “Гігієна дошкільного віку” та “Фізична культура дитини дошкільного віку” та ін. Ці та інші дослідження ґрунтуються на результатах власного наукового досвіду авторів.

У ході дослідження з'ясовано, що до форм і засобів фізичної культури, які сприяли вирішенню завдань розвитку особистості, відносили вільну моторну діяльність, творчі ігри, рухливі ігри з правилами, спортивні розваги, ранкову гімнастику, організовані заняття з фізичної культури.

Відносне виокремлення фізичного виховання в автономну систему, на думку педагогів того часу, передбачало ряд принципів: врахування анатомо-фізіологічних особливостей дітей дошкільного віку; усвідомленні єдності складної людської організації; принцип індивідуалізації; четвертий принцип визначає рухливий грі панівне місце у системі фізичного виховання.

Аналізуючи теоретичне підґрунтя фізичного виховання в досліджуваний період, слід відзначити, що це була, без сумніву, нова сторінка в розвитку дошкільної роботи. В теоретичній і практичній спадщині спостерігався підйом як в галузі педагогічних ідей, так і в розвитку методів і форм фізвиховної роботи. Принцип систематичного втручання в життя дітей був замінений принципом розумного педагогічного керівництва щодо розвитку творчих сил і здібностей дитини. В педагогічній дошкільній практиці ставилася вимога врахування вікових та індивідуальних особливостей дитини. Педагоги активно виступали проти перевантаження дитячого організму.

Фізкультурні заняття були обов'язковим елементом фізичного виховання дітей-дошкільників. Необхідною умовою для їх організації та проведення було підтримання тісного зв'язку з усією загальнопедагогічною роботою. В існуючих програмах з фізичного виховання передбачався певний об'єм рухових та організаційних навичок, якими повинні були оволодіти діти у визначений термін.

Щодо організаційних засад побудови занять з фізичної культури, то слід зазначити, що вони відзначалися певними цільовими установками, часовою регламентацією та специфічною методикою проведення.

Незважаючи на суперечливе ставлення педагогів до застосування ранкової гімнастики в дошкільних закладах, переважна їх більшість уважала останню важливим засобом для фізичного розвитку дитини-дошкільника. Підкреслювалася особлива цінність ранкової гімнастики для фізично слабких дітей і дітей з підвищеною збудливістю нервової системи. Методична література досліджуваного періоду давала спеціальні рекомендації для проведення ранкової гімнастики, добору вправ, регламентувала її час, висувала вимоги для приміщення, його світлового та температурного режиму тощо.

Враховуючи особливості віку і завдання рухового виховання, педагоги розглядали гру, як основний засіб моторного виховання. У досліджуваній період в системі дошкільного виховання гра вважалася важливим чинником фізичного розвитку дітей. Педагоги міжвоєнної доби вказують також на величезну соціальну цінність гри як своєрідної арени, де дитина повністю реалізує себе як глядач і як учасник.

У дисертаційному дослідженні знайшли своє відображення різноманітні підходи до класифікації ігор. Окремо зосереджена увага на проблемі застосуванні іграшки в фізичному вихованні дошкільника. Вона була необхідним елементом кожного дошкільного закладу. Про неї іде мова у працях всіх дослідників дошкільного віку: Ю.Аркін “Перші кроки на шляху вивчення гри дошкільника” і “Дитина і її іграшка в умовах первіснообщинної культури”, Г.Гольдіна “Увагу сучасній іграшці”, М.Ляхович-Сушкова “Дитяча іграшка з гігієнічної точки зору”, М.Филитис “Подвижные игры детских садов”, С.Русова “Про дитячі цяцьки” тощо, у яких автори доводять велике значення іграшки в житті дитини. У дитячій грі іграшка виконує цілий ряд функцій, вона є одним з найважливіших її атрибутів.

Встановлено, що разом з розвитком і становленням дошкільця у цей період зазнають якісних змін старі форми роботи з дітьми й з’являються нові. Мова іде про методику організації літніх таборів, прогулянок, екскурсій, походів. Обґрунтування цих форм роботи в галузі фізичного розвитку та виховання дітей дошкільного віку знаходимо на сторінках педагогічних видань досліджуваного періоду: Вальковська Ж., Оленев Г. “Куточок фізкультури”, Русова С. “Шкільні екскурсії і їх значення”, Франко П. “Прогульки і таборування” та ін.

Одним із важливих засобів фізичного виховання є виховання культурно-гігієнічних навичок. Основними методами роботи з дітьми молодшого дошкільного віку вважався систематичний догляд за дитиною, допомога, повторний терплячий показ, фіксування уваги дитини на стані її одягу, чистоті рук. Важливою умовою було підтримання атмосфери свободи і активності в дітей.

Таким чином, дослідження практики організації фізичного виховання дошкільників у період 1918-1939рр. дає змогу зробити висновок про те, що воно ґрунтувалося на міцних наукових засадах, які визначали зміст, основні принципи, форми та засоби фізичного виховання.

ВИСНОВКИ

На основі узагальнення результатів здійсненого історико-педагогічного дослідження зроблено такі висновки:

1. У дисертації проаналізовано історичні та соціально-педагогічні передумови і особливості розвитку теорії та практики фізичного виховання дітей дошкільного віку в Україні в міжвоєнну добу, виділено основні етапи її становлення. Виявлено, що проблема фізичного виховання дітей дошкільного віку в міжвоєнний період виокремлюється як загальнопедагогічна. Проаналізовано характерні особливості двох етапів розвитку українського дошкілля (1918-1922рр. – період розгортання процесів національного відродження, 1922-1939рр. – радянський період).

Визначено, що основними передумовами розвитку теорії та практики фізичного виховання дошкільників були боротьба українського народу за свою незалежність та окреме державне утворення, розгортання процесів національно-культурного відродження, праці відомих вітчизняних та зарубіжних педагогів з проблем фізичного виховання, зарубіжний досвід у галузі фізичної культури та спорту.

2. Розкрито зміст, форми, методи, завдання, організаційну структуру фізичного виховання дошкільників в Україні у міжвоєнний період. Досліджено, що у цей період активно вивчається вплив окремих фізичних вправ на організм, описуються методи та прийоми індивідуалізації та дозування фізичного навантаження, обґрунтовується вплив природних факторів на організм дитини-дошкільника. Ці положення знайшли своє відображення у працях багатьох учених в галузі дошкільної педагогіки.

Перед фізичним вихованням в досліджуваній період ставився ряд загальних завдань, які зводилися до наступного:

- сприяння нормальному розвитку і формуванню дитячого організму, його зміцненню і загартуванню шляхом розвитку кісткового і нервово-м'язового апаратів і використання природних факторів;

- виховання і удосконалення життєво необхідних елементарних прикладних рухових навиків для умілого використання їх при конкретних обставинах (біг, метання, стрибки тощо);

- виховання психофізичних якостей: активності, сміливості, дисциплінованості, кмітливості, почуття товарищескості та інших якостей, необхідних для майбутньої діяльності;

- виховання методами фізкультури елементарних організаційних навичок і уміння швидко орієнтуватися за обставинами;

- прищеплення санітарно-гігієнічних навичок.

Встановлено, що до основних форм фізичної культури, що сприяли вирішенню завдань розвитку особистості, відносили вільну моторну діяльність, творчі ігри, рухливі ігри з правилами, спортивні розваги, ранкову гімнастику, організовані заняття з фізичної культури, екскурсії та прогулянки, систематичне формування культурно-гігієнічних навичок. Існували відповідні стандарти і ставилися спеціальні вимоги до приміщення і обладнання дитячих дошкільних закладів. Єдність і послідовність у виконанні цих вимог забезпечувала підтримку дитячого організму у нормальному життєдіяльному стані.

3. Визначено основні тенденції в теорії та практиці фізичного виховання дітей дошкільного віку в досліджуваний період та їх місце в педагогічній науці. На першому етапі (1918-1922 рр.) теорія і практика дошкільної роботи загалом, та фізичного виховання зокрема, була орієнтована на національні особливості виховання, наукові теорії вітчизняних педагогів (С.Русової, Я.Чепіги, А.Животка), досвід практичних працівників українського дошкілля, систему Ф.Фребеля, теорію вільного виховання, виразником якої була М.Монтессорі. Відомими теоретиками та практиками дошкільного виховання того часу були А.Животко, С.Русова, О.Суховерська, П.Франко, Я.Чепіга, та ін. Основоположником дошкільного виховання в Україні по праву вважається С.Ф.Русова. І.Стешенко, очоливши 4 серпня 1917 року Генеральний секретаріат освіти призначає С.Русову головою департаменту Позашкільної освіти і Відділу Дошкільного виховання. Педагог значну увагу зосереджувала на впровадженні і розвитку фізичного виховання в систему українського дошкілля. Цим питанням присвячено чимало праць, якими автор зробила великий внесок у скарбницю педагогічної науки. Це - "Дошкільне виховання", "У дитячому садку", "Шкільні екскурсії і їх значіння", "Про дитячі цяцьки", "Націоналізація дошкільного виховання", "Теорія і практика дошкільного виховання" та ін.

З 1922 року починається якісно новий період у розвитку системи дошкілля. Україна стає частиною СРСР. Акценти виховання через надмірну заідеологізованість були зміщені. Проте фізичне виховання дошкільників, як і раніше, займає чільне місце серед інших напрямів виховання. В радянський період були створені фундаментальні праці з фізичного виховання дітей дошкільного віку (Ю.А.Аркін "Дошкільний вік", Л.І.Чулицька "Гігієна дошкільного віку", Є.І.Тихеева "Сучасний дитячий садок, його значення і обладнання" та ін.). Ці праці були цінним внеском в теорію і практику фізичного виховання в дитячому садку. Іде активний процес становлення практичних аспектів фізичного виховання: розвиваються форми та методи фізичного виховання, удосконалюються засоби та організаційні засади.

Процес становлення фізичного виховання дошкільників в досліджуваний період значною мірою зумовлювався впливом домінуючої у цей час рефлексологічною течією, найяскравішими представниками якої були директор Харківської дослідної педагогічної станції професор

І.О.Соколянський, завідувач кабінету соціальної педагогіки, професор О.С.Залужний та академік В.П.Протопопов. Єдино вірною автори визнавали систему зумовленого виховання.

Результати дослідження дають підстави вважати, що важливим теоретичним підґрунтям теорії та практики дошкільного виховання в Україні були зарубіжні теорії виховання, зокрема фізичного, дітей дошкільного віку. Особлива увага зосереджувалася на педагогічних теоріях Ф.Фребеля, М.Монтессорі, О.Декролі, Д.Дьюї, Г.Спенсера, сестер Агацці та інших. Будучи прихильником всебічного розвитку дітей і вважаючи фізичне виховання початком цього процесу, Ф.Фребель розробив теорію гри, зібрав і систематизував рухливі ігри, методично прокоментував їх. Проте фізичний розвиток маленької дитини педагог не вважав самоціллю, а тісно пов'язував його з усім майбутнім життям людини в найширшому його розумінні. Італійський педагог М.Монтессорі вказувала, що вихователь не повинен ні придушувати, ні нищити той потенціал, що закладений у дитині самою природою. Середовище вважала вона вторинним фактором, який не може нічого творити, а лише змінювати, сприяти чи перешкоджати. Ці погляди М.Монтессорі трансформувалися також у сферу фізичного розвитку дітей дошкільного віку.

4. Виявлено можливість використання позитивного досвіду організації фізичного виховання дошкільників у сучасних дошкільних установах. Розвиток теорії і практики фізичного виховання дітей дошкільного віку в Україні (1918-1939рр.) становить певний інтерес з точки зору сьгоднішніх проблем української освіти, ці питання заслуговують на увагу в контексті сучасного національного відродження. Вважаємо, що їх вирішенню сприяло б:

- узагальнення і використання теоретичної спадщини вітчизняних педагогів з питань фізичного виховання дітей дошкільного віку;
- вивчення і застосування практичного досвіду організації дошкільних закладів різних типів та застосування в них принципів, методів і прийомів фізичного виховання дошкільнят з метою впровадження кращих зразків в умовах сьогодення;
- ефективне використання можливостей тогочасної системи підготовки фахівців для фізичного виховання дітей дошкільного віку;
- творчий аналіз підручників, посібників, інструктивної та методичної літератури з точки зору використання положень теорії фізичного виховання дошкільників у практиці сучасних дошкільних закладів;
- відродження традицій добродійної діяльності та меценатства у справі організації фізичного виховання дітей дошкільного віку.

Здійснене історико-педагогічне дослідження не вичерпує всіх аспектів даної проблеми. Потребує цілісного дослідження та вивчення розвиток рефлексології та її вплив на становлення педагогічної науки в Україні; обґрунтування вітчизняних та зарубіжних теорій гри; педагогічних

основ використання іграшки в ігровій діяльності як основного її засобу; дослідження теорії та практики фізичного виховання шкільної молоді.

Основні положення дисертаційного дослідження відображено в таких публікаціях:

1.Пантюк Т.І. Гра як засіб соціалізації особистості дошкільника в педагогічній спадщині освітніх діячів міжвоєнного періоду (1919-1939рр.). Соціалізація особистості // Зб. наук. праць. – К.: “Логос”, 2000. Випуск 2. –С.64-69.

2.Пантюк Т.І. Я.Чепіга про роль та значення дошкільного виховання у процесі розбудови Української школи. Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка. № 6. – 2000 р. –С.75-78.

3.Пантюк Т.І. Вплив зарубіжних теорій на становлення фізичного виховання дошкільників в Україні у міжвоєнний період (1918-1939 рр.) Людинознавчі студії: Збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка / Ред. кол. Т.І.Біленко (головний редактор), П.Кралюк, В.Мовчан В.Кемінь, та ін. – Дрогобич: Вимір, 2000. – Випуск другий (десятий). – С.164 - 173.

4.Пантюк Т.І. С.Русова про завдання і шляхи фізичного виховання дітей дошкільного віку. Людинознавчі студії: Збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка / Ред. кол. Т.І.Біленко (головний редактор), В.С.Мовчан В.П.Кемінь, М.Б.Євтух та ін. – Дрогобич: Вимір, 2000. – Випуск перший (дев'ятий). –С.162-172.

5.Пантюк Т.І. До проблеми фізичного розвитку дошкільників. Духовність як основа консолідації суспільства. Уряду України. Президенту, законодавчій, виконавчій владі. Аналітичні розробки, пропозиції наукових та практичних працівників. Міжвідомчий науковий збірник / Керівники авторського колективу: А.І.Комарова, В.Г.Табачківський, Кучерук І.М., Виговська Л.П. – Київ: Науково-дослідний інститут “Проблеми людини”, 1999. –Том 16. – С.484-486.

6.Пантюк Т.І., Пантюк М.П. Стешенко І.М. та Русова С.Ф. про основні засади дошкільного виховання в Україні. Управління організацією: діагностика, стратегія, ефективність. Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції. 8-9 квітня 1999 р. – Київ – Трускавець: КНЕУ, НТУУ ”КПІ”, ДДПУ, 1999. – Частина I. – С.80-81.

Пантюк Т.І. Теорія і практика фізичного виховання дітей дошкільного віку в Україні (1918 – 1939 рр.) – Рукопис

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.07. –теорія і методика виховання Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, Київ, 2001.

У дисертації науково обґрунтовується процес становлення та розвитку системи фізичного виховання дошкільників в Україні у міжвоєнну добу. Розглядається вплив педагогічних теорій вітчизняних (С.Русової, Я.Чепіги, П.Франка, А.Животка та ін.) та зарубіжних (Ф.Фребеля, М.Монтессорі, сестер Агацці, Г.Горна та ін.) теоретиків дошкільного виховання на процес становлення і розвитку фізичного виховання дітей дошкільного віку.

На основі зібраних і систематизованих архівних документів, посібників, інструкцій, порадників, матеріалів періодичної преси розглядаються теоретичні засади фізичного виховання дошкільників, зміст та особливості організаційних форм та засобів фізичного виховання дітей дошкільного віку.

Ключові слова: дошкільники, фізичне виховання, зміст, методи, форми, засоби.

Пантюк Т.И. Теория и практика физического воспитания детей дошкольного возраста в Украине (1918-1939гг.) – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.07. – теория и методика воспитания – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова, Киев, 2001.

В диссертации анализируется процесс становления и развития системы физического воспитания детей дошкольного возраста в Украине (1918-1939гг.). Рассматриваются особенности двух периодов физического воспитания: 1918-1922 – этап активизации процессов национального и культурного возрождения Украины; 1922-1939 – советский период. Установлено, что на протяжении двух периодов физическому воспитанию детей дошкольного возраста уделялось должное внимание, хотя содержание физического воспитания носило различный характер. Определено, что для обеспечения нормальной деятельности дошкольных учреждений в исследуемый период органами образования издавалась специальная педагогическая пресса: газеты, журналы, альманахи. Исследовано, что в этот период были созданы фундаментальные труды по физическому воспитанию детей дошкольного возраста (Е.Аркин "Дошкольный возраст", В.Блях "Физкультура дошкольника", Л.Чулицкая "Гигиена дошкольного возраста", Е.Тихеева "Организация детского сада и детского дома" и др.). Особое внимание в работе уделено становлению рефлексологии в Украине, указано, что эта теория имела значительное влияние на становление дошкольного воспитания вообще и физического воспитания детей дошкольного возраста в частности.

Акцентируется, что основоположником дошкольного воспитания в Украине по праву считается С.Русова. В рассматриваемый период она возглавляла департамент Дошкольного воспитания. С.Русова в краткие сроки разработала концепцию украинского детского сада, в которой указала на теоретические и практические пути организации дошкольного воспитания в Украине. Ей

принадлежит ряд научных трудов по дошкольному воспитанию: "Дошкольное воспитание", "В детском саду", "Теория и практика дошкольного воспитания", "Национализация дошкольного воспитания", "Новые методы дошкольного воспитания" и др., в которых затрагиваются вопросы физического воспитания детей дошкольного возраста. Значительный вклад в развитие физического воспитания детей дошкольного возраста сделали также Я.Чепига, А.Животко, П.Франко и другие. Доведено, что их взгляды на дошкольное воспитание детей были научной основой организации системы дошкольного воспитания в Украине. Установлено, что на процесс становления физического воспитания в Украине в рассматриваемый период значительное влияние имели теории зарубежных педагогов Ф.Фребеля, М.Монтессори, Г.Горна, Агацци. Подтверждением этого являются подробные исследования отечественных педагогов, результаты которых печатались на страницах периодической прессы того времени. Определено, что в исследуемый период наблюдается существенный подъем как в сфере педагогических идей, так и в развитии методов и форм физвоспитательной работы. Обязательными элементами физического воспитания детей дошкольного возраста были организованные физкультурные занятия, утренняя гимнастика, игра, воспитание гигиенических навыков, экскурсии и прогулки. В методической литературе того времени представлены образцы планов занятий с детьми дошкольного возраста в садах, яслях, летних оздоровительных площадках, сезонных лагерях. Результаты исследования свидетельствуют, что педагоги того времени по-разному относились к использованию утренней гимнастики в дошкольных учреждениях. Однако большинство теоретиков и практиков считало ее обязательным элементом физической культуры дошкольника. Особенно важным элементом физического воспитания дошкольников в исследуемый период по праву считалась игра. В диссертации обобщены взгляды педагогов на классификацию игр, их использование в процессе физического воспитания, роль в развитии ребенка, указаны конкретные методические приемы использования различных игр.

Установлено, что важным условием правильной организации физического воспитания дошкольников считалось правильное применение средств физического воспитания, оборудование залов и площадок для занятий физическими упражнениями, гигиенические условия дошкольного учреждения. Отдельное внимание в работе посвящается роли игрушки в процессе физического воспитания, анализируется ее значение в жизни ребенка-дошкольника, выделяются функции игрушки в процессе игры. Установлено, что в исследуемый период появляются новые формы физического воспитания – летние лагеря, прогулки, экскурсии, походы, загородные и сезонные дошкольные учреждения. В диссертации доказано, что в исследуемый период физическому воспитанию отведено главенствующее место в системе дошкольного воспитания.

Ключевые слова: дошкольники, физическое воспитание, содержание, методы, формы, средства.

Pantuk T.I. Theory and Practice of Physical Training of Children under School Age in Ukraine (1918-1939). – Manuscript.

Thesis (dissertation) on receiving the scientific degree of Candidate of Pedagogical Sciences, speciality 13.00.07. – Theory and Methods of Education.

National Pedagogical University after M.P.Drahomanov, Kyiv, 2001.

In the thesis the process of formation and development of the system of physical training of children under school age in Ukraine during interwar period is discussed. The influence of pedagogical theories on the process of formation and development of physical training of children under school age of native (S.Rusova, Ya.Chepiha, P.Franko, A.Kgyvotko) as well as foreign (F.Frebel, M.Mountessory, Sisters Agatsy, H.Horna and others) theorists of preschool education is under consideration.

On the basis of collected and systematized archives materials, text-books, instructions advisers materials of periodicals the theoretical fundamentals of physical training of children under school age, the content and peculiarities of practical forms and means of physical training of such children are examined.

Key words: children under school age, physical training, content, methods, forms, means.